# SZÖVETKEZETEK A SKANDINÁV ORSZÁGOKBAN

VAS JUDIT – FARKASNÉ FEKETE MÁRIA dr. – SZŰCS ISTVÁN dr.

## ÖSSZEFOGLALÁS

**A szövetkezetek jövőjét illetően is az Európai Unió agrárpolitikája az irányadó, amely a mezőgazdasági- és regionális politika, a kis- és középvállalati fejlesztés, valamint a foglalkoztatás- és szociálpolitika megvalósítására irányul. A szövetkezetekre a fejlett piacgazdaság keretei között is szükség van, mert az agrárpolitika megvalósítását eredményesen szolgálják, továbbá a szövetkezetek a nagy multinacionális cégekkel szemben is hatékony egyensúlyként képesek működni.**

## 1. A SZÖVETKEZETEK JELENTŐSÉGE

### Szövetkezés és a szövetkezeti alapelvek

A szövetkezeti alapelveket először 1844-ben a rochdale-i takácsok fogalmazták meg. A demokratikus vezetés, a nyitott tagság, a szolidaritás, az önsegélyezés és a nevelés-képzés mellett a szövetkezetek a tagok esélyegyenlőségének megteremtését is szolgálták. *Ihring Károly,* magyar egyetemi tanár a szövetkezet fogalmát a következőképpen határozta meg: „A szövetkezet alatt olyan társulást értünk, amelyben több gazdaság valamely gazdálkodási műveletet közös ütemben végez, vagy végeztet el, úgy azonban, hogy a gazdaságokat egyébként független különállásukban meghagyja." Ezek az elvek vonatkoznak a mai Nyugat-Európában működő szövetkezetekre is. Az Európai Unió országaiban a szövetkezeti forma a mezőgazdasági termelők legelterjedtebb együttműködési formája, mert képes az egyéni és a közérdeket összehangolni. A gazdaság globalizálódása és a piac liberalizálódása az alapelvek fejlesztését igényli. A piaci versenyben való fennmaradás a szövetkezeteket arra kényszerítette, hogy más gazdálkodási formákra jellemző elveket alkalmazzanak (pl. profit orientáltság, külső tőke és menedzsment bevonása). Jó példa a szövetkezeti bankok és a biztosítási társaságok más társasági formává való átalakulása. A mezőgazdaságban is megindultak a koncentrációs folyamatok, amelyek a szövetkezetek életében is változást eredményeztek.

### A szövetkezetek szerepe a skandináv országokban

A skandináv országokhoz szűkebb értelemben Dánia, Norvégia és Svédország tartozik, tágabb értelemben pedig Izlandot, a Feröer szigeteket és Finnországot is ide sorolják. Jelen tanulmányunkban a három szűkebb értelemben vett skandináv ország szövetkezeteit és működésük gazdasági környezetét vizsgáljuk meg. Ezen országokban a szövetkezetek jelentős szerepet töltenek be a gazdaság működésében és fejlődésében. A nemzetgazdaság minden szektorában megtalálhatók, bár nagyobb arányban a

mezőgazdasághoz kapcsolódó területeken (halászat, mezőgazdaság, erdészet). A pénzügyi szektorban is jelentősek szövetkezeti bankok, takarék-bankok és biztosítási intézmények formájában. Újabban a szociális szektorban (különösen Svédországban), az energia-iparban (főleg Dániában) és kulturális területeken is alakultak szövetkezetek. Mindent egybevetve, a szövetkezetek széles spektrumával találkozunk ezekben az országokban, az egy-két embert foglalkoztatóktól a hatalmas, adott szektort átfogó vállalatokig. Ezek a szövetkezetek sokszor nagyobbak, mint a skandináv országokban működő magánvállalatok.

A skandináv országok nemzetgazdaságában a mezőgazdasági termelők és a fogyasztási szövetkezetek játszanak fontos szerepet. *A mezőgazdasági termelők szövetkezeteinek két fő területen van domináns szerepe: a tej és a hús ágazatban.* Dániában az első tejszövetkezet 1882-ben, az első sertésvágóhíd-szövetkezet 1887-ben alakult meg. 1890-re az összes termelő egyharmada szövetkezeti üzembe adta le a tejet, és az összes exportált sertéshús egyharmadát szövetkezeti vágóhidak adták. Svédországban az első gazdaszövetkezet 1850-ben alakult meg, de számuk csak akkor növekedett meg, miután a kormány 1895-ben elfogadta a szövetkezetekre vonatkozó jogszabályt. A későbbi évek folyamán a szövetkezetek száma mindkét országban rohamosan nőtt. Dániában számuk 1960 körül érte el a csúcsot, és azóta egyre több szövetkezet egyesült regionális vagy országos testületté. Svédországban a termelők szövetkezetei az 1980-as évek végére az összes mezőgazdasági termelés 85%-át adták.

A 90-es évek elején Dánia, Norvégia, Svédország és Finnország tejipari szövetkezeteinek piaci részesedése elérte a 90-100%-ot, a vágóhidak piaci részesedése pedig a 70-80%-ot. A 90-es években a fogyasztási szövetkezetek is jelentősek, amelyek a napi cikkek kiskereskedelmi forgalmának 20-30%-át, és az egyes országok háztartásainak 40%-át tömörítették, míg a lakásszövetkezetek Svédországban, Dániában és Norvégiában a lakáspiac 15%-át képezték. /15/

## 2. A SKANDINÁV SZÖVETKEZETI MODELL

A skandináv jóléti társadalmak szervezetei *helyi kezdeményezésekből fejlődtek ki, amelyeknek elsődleges célja a helyi igények kielégítése volt.* Önkormányzati szervezetek, mint például a szövetkezések az egyenlőség alapján szerveződtek azzal a céllal, hogy a rendelkezésre álló helyi forrásokat mozgósítsák. Ezek közül számos a közszférába is beékelődött, míg más szervezetek továbbműködtek szövetkezetként. *A „skandináv szövetkezeti modell" a vegyes gazdaságú jóléti társadalom képviselője, melyre jellemző a szövetkezeti formák és a közszféra jóléti szolgáltatási szervezeteinek összehangolt tevékenysége.* Mivel ez a modell minden szervezeti formára rányomja a bélyegét, a munkás réteg befolyása mellett a liberális és konzervatív politikai erők is befolyásolják a különféle folyamatokat.

A skandináv szövetkezetek a szociális mozgalmakban gyökereznek, amit jól mutat az a tény is, hogy a szövetkezeti tagokat speciális demokratikus jogok illetik meg az alkotmányos szabadságjogok alapján. Dániában és Norvégiában a szövetkezetek törvényi szabályozása szinte teljesen hiányzik, és Svédországban a szövetkezeti törvénykezés okozza a legkisebb gondot a szövetkezetek kapcsán felmerülő problémák közül.

Az 1980-as évek kezdetétől változások tapasztalhatók a skandináv jóléti társadalmak mindegyikében. Az alacsony gazdasági növekedés és a növekvő munkanélküliség pénzügyi válságot eredményezett, és csökkentette a jóléti társadalmak képességét a szociális

igények kielégítésében. Ugyanakkor, kétségek merülnek fel a skandináv jóléti modell hatékonyságát illetően, mivel a modell alapjául szolgáló kollektív szociális kötelességvállalások helyébe bizonyos kormányzati felelősségvállalás lépett. Valószínűnek látszik, hogy a skandináv országok politikájában elsőbbséget kap az árstabilizáció a teljes foglalkoztatás politikájával szemben. Ennek egyik következménye az a növekvő érdeklődés, ami a szociális jóléti szolgáltatások területén kialakuló új szövetkezeteket övezi. A skandináviai emberek megpróbálják újra felhasználni a szövetkezeteket gazdasági, szociális és politikai problémáik megoldására.

### 3. SZÖVETKEZETI FORMÁK

Az elmúlt évtizedekben a szövetkezetek működése formai és tartalmi szempontból is jelentősen átalakult. A szövetkezetek és a szövetkezeti alapokon szerveződő szervezetek összefoglaló értékelése *Johannes Michelsen* munkájában olvasható. /8/ A szövetkezetek szervezeti felépítésének vizsgálatakor két szervezeti típus keveredését állapítja meg: egyrészt a vállalati szerveződést, mely aktív piaci tevékenységet folytat és profit maximálásra törekszik, másrészt különálló egyének szövetségét, amely egyéni igények minőségi kielégítésére törekszik és a gazdasági hasznosság csak másodlagos szerepet játszik. Ha a szövetkezeteket profitszerzés szempontjából vizsgáljuk, az eredmény igen szegényes lesz, mivel *a haszon elosztása a tipikus profit-orientált vállalatoktól eltérő módon történik.* Ha a szövetkezeteket csak a direkt szociális és politikai hatásuk alapján próbáljuk megítélni, az eredmény szintén kedvezőtlen lesz, mivel a szervezet főleg gazdasági tevékenységet folytat és a szociális és politikai tevékenység csak közvetve van jelen. A szövetkezetek dualista szervezeti formáit vizsgálva egyetért *Klausen* meghatározásával: a gazdasági élet területén a szövetkezetek magánszervezetek, amelyek aktív piaci tevékenységet folytatnak, de nem a normális értelemben vett profit-orientált vállalkozások; szervezeti felépítésüket tekintve *a szövetkezetek önkéntes alapon szerveződnek. Ez az oka annak, hogy a szövetkezeteket gyakran a non-profit szervezetekkel egy csoportba sorolják.* A non-profit szervezetek, vagy másképpen a „harmadik szektor", a szociális gazdaság szervezetei is kettős felépítésűek: egyrészt köz-, másrészt magán intézmények. /7/

Ha a harmadik szektor szervezeteinek kialakulását történelmi szempontból vizsgáljuk, egyik alapvető megállapítás, hogy *mindig kapcsolatban voltak a szociális mozgalmakkal.* Különösen igaz ez a skandináv államokra vonatkozólag, ahol szoros a szervezetek közötti kapcsolat az egyes érdekképviseleti csoportok, szövetkezetek, szociális és kulturális szövetségek között, melyek együtt képezték a gazdálkodók és a munkások szervezeteit. *Jobring (1988)* és *Ilmonen (1992)* a svéd és a finn fogyasztói szövetkezeteket szociális mozgalmak szempontjából vizsgálták. Mindketten arra a megállapításra jutottak, hogy egészen az utóbbi évekig a fogyasztási szövetkezetek szociális feladatokat láttak el. /6, 5/

*Michelsen (1994)* a szövetkezeteket szociológiai szempontból is meghatározza: a szövetkezeteket olyan személyek csoportjai hozzák létre, akik közös gazdasági érdekeiket egy közös vállalkozás segítségével biztosítják és védik. A szervezetet a tagok alkotják, akiknek érdeküket a jövedelemhez jutás, áruik és szolgáltatásaik értékesítése, továbbá más nem elsősorban gazdasági célok (a környezet és a helyi közösség védelme, demokratikus jogok érvényesítése, az

egyén társadalmi helyzetének javítása stb.) biztosítása. /8/

A szövetkezetek gazdasági jellemvonásaként leszögezhető, hogy *nem pusztán non-profit szervezetek,* mivel gazdasági teljesítményüket a tagok, már előbb is említett igényei – jövedelemhez jutás, áruk és szolgáltatások értékesítése, más nem elsősorban gazdasági igények kielégítése – határozzák meg, meglehetősen ellentmondásos módon. Ez utóbbi igények teljesítése nem kimondottan gazdasági jellegű tevékenység, ugyanakkor a jövedelem biztosításának igénye nem igazán vall non-profit szervezetre. Azonban *a tagok igényei megkülönböztetik a szövetkezetet a tipikus profit orientált szervezetektől, mivel a profit nem csupán pénzformában történő maximalizálására törekszik, hanem a tagok jövedelmének biztosítására az áruk és szolgáltatások értékesítése által.* Nem a befektetett tőke megtérülése a meghatározó – ezért nem lehet a tagokat befektetőknek nevezni –, hanem a tagi igények kielégítésének maximalizálása.

*Gui (1991)* szerint a szövetkezetek nem kapitalista vállalkozások, mert a tagok irányításával és a tagok számára hozták létre a vállalkozást, és nem a befektetők nyerészkedésére. Ugyancsak ő a szövetkezeteket „közös profit" megteremtés szervezeteinek nevezi, mivel a gazdasági kapcsolat a főszereplők és a kedvezményezett szereplők között hasonló, sőt a két csoportnak egyenlőnek kell lenni. /4/

A szövetkezetek szervezete a *tagságon alapszik, illetve ezek értékközpontúságán, melyet szociális érzékenységük befolyásol.* Azonban, a szövetkezetek a szociális mozgalmaktól eltérő módon alapoznak a tagok erejére. A tagság jelentőségét a tőkés-vállalatokkal való összehasonlításkor figyelhetjük meg. A szövetkezet a tagok számára – akik a szövetkezet tulajdonosai és használói – megoldás arra, hogy egy vertikális integráció részeivé váljanak, biztosítva egy-egy pozíciót az integráción belül.

A szövetkezetek szervezeti struktúráját két domináns csoport kombinációja alkotja: az egyik az értékekre, bizalomra és kölcsönös előnyökre támaszkodik, a másik csoport a pénzre és a formális kapcsolatokra alapul. Az, hogy ez a kettősség hogyan befolyásolja a szövetkezetek további fejlődését a jóléti társadalmakban, függ a szövetkezetek szociális mozgalmakhoz és a civil társadalomhoz való viszonyától. A szövetkezetek képesek lesznek-e stabil pozíciót biztosítani a három szektor (állami, piaci, harmadik) között? Más vélemények szerint a piac és az állam képes az állampolgárok materiális igényeit (pénz, áruk, szolgáltatások) kielégíteni, és a nem materiális igények a civil társadalomra maradnak.

*A civil társadalom, az állam és a piaci nyomások behatárolják a szövetkezetek lehetőségeit, és fejlődésüket vagy a profit-orientált vállalat megalakítása, vagy pusztán a tagsági szervezet megőrzése felé tolja.* Ezen megállapítás realitását az is mutatja, hogy az utóbbi években számos szövetkezet profit orientált szervezeti formákká alakult át (például: Skanemejerier tejszövetkezet Svédországban), vagy megszűnt. Ugyanakkor, a fejlődésnek az is egy jól járható útja, hogy a szövetkezet – ami szövetkezeti alapon működik – vállalkozói alapon működő vállalatot alapít, ezáltal részt vesz a piaci versenyben, profitot termel, ami felett a szövetkezet, illetve tagjai rendelkeznek (pl. külső tőke felvétele kft. formában működő leányvállalatokon keresztül: MD Foods, Dánia).

Az erősödő környezeti nyomást (globalizáció, liberalizáció) csak a szociális mozgalmak vagy a szociális hálózatok tudják ellensúlyozni, amelyekből eredetileg a szövetkezeti mozgalom kifejlődött. Így szükségszerűvé válik, hogy a

szövetkezetek képesek legyenek céljaik meghatározására és potenciális tagjaik megtartására. Ha hosszabb távon életben akarnak maradni – a társadalom széles kategóriáinak megnyerése helyett, – célszerűnek látszik bizonyos diszkrimináció alkalmazása, például, tejtermelők, vagy helyi közösségek megnyerése. Michelsen szerint *általánosságban, ez a folyamat specializált szövetségek és kisebb méretű szövetkezetek kialakításához vezethet.* Ezért a modern szövetkezetek szervezeti formája várhatóan *eltér a korábbi szövetkezeti sémáktól, amelyek azonban nem változtatják meg a szövetkezet szerepének kettős jellegét.*

## 4. A GAZDÁLKODÓI ÉS A FOGYASZTÁSI SZÖVETKEZETEK ÁTALAKULÁSA SKANDINÁVIÁBAN

*Torban Bager* munkájában kifejti, hogy a dán, svéd és norvég szövetkezetek fejlődésében több a hasonlóság, mint a különbözőség. Mindhárom országban hatalmas fejlődés ment végbe a 20. század elején, melyek kapcsolatban voltak a földműves és munkásmozgalmak előretörésével, és a korai iparosodással. Különösen fontosak voltak a gazdálkodói és a fogyasztási szövetkezetek, bár több más szövetkezet szerepe is jelentős volt (pl. halászat, lakás, hitel és energia ellátás terén). Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a szövetkezetek más-más szektorokban fejlődtek az egyes országokban. /1/

### A fogyasztási szövetkezetek

A fogyasztási szövetkezetek a kiskereskedelemben működnek, elsősorban az élelmiszer elosztásban. A tulajdonosok és a vezetők a fogyasztók (egyben tagok is), akik a szövetkezetet szervezeteiken keresztül irányítják azzal a céllal, hogy tagjaiknak hasznot biztosítsanak.

Az utóbbi évtizedekben az iparosodott országokban a fogyasztási szövetkezetek fontos változásokon mentek keresztül. Az egyre növekvő erővel rendelkező magán kiskereskedők kihívások elé állították a szövetkezeteket. Franciaországban, Németországban és Hollandiában drámai hanyatlásnak indultak. Csak Olaszország és Japán jelent kivételt.

*Lényegesen megváltozott a tagok és a szövetkezet viszonya is: a köztük levő gazdasági kapcsolat fellazult: a tagsági díj nagyon alacsony, vagy teljesen megszűnt, a tagsági felelősségvállalás is korlátozott mértékű, továbbá ma nincs különbség a tagok és nem tagok vásárlási feltételei között, és az osztalékok jelentéktelenek.* A tagok kezdik elveszíteni érdekeltségüket a szövetkezetekben, egyrészről, mert kevés különbséget láttak a saját teljesítményük és a versenytársaik teljesítménye között, másrészt, mert a fogyasztók gyakorlatiasabbakká válnak.

Skandináviában a fogyasztási szövetkezeteknek a 90-es évek elején még mindig nagy a piaci részesedése, de a gyenge tagi érdekeltség, a munkaadó növekvő dominanciája és a nem-szövetkezeti versenytársak erősödő nyomása itt is részleges átalakulást eredményezett.

*A szövetkezetek kapcsolatai a politikai pártokkal és érdekképviseleti csoportokkal is meglazult.* Svédországban a fogyasztási szövetkezetek szorosan együttműködtek a Szociáldemokrata Párttal és a szakszervezetekkel. Dániában is hasonló viszonyok uralkodtak a városi szövetkezetek esetében, míg a vidékiek szabadabb helyzetben voltak, bár szoros kapcsolatot ápoltak a liberális pártokkal és a földművelők szövetkezeteivel.

A szövetkezetek intézményi keretei szintén veszítettek jelentőségükből. Idővel a szövetségi szervezeti felépítés – melyet a korai korszakban helyi fogyasztói szövetkezetek hoztak létre – alulról-felfelé építkező szerkezete *a félig*

*integrált felülről-lefelé építkezési forma felé mozdult el.* Az a vákuum, amit a tagok befolyásának csökkenése hozott létre, tovább növelte a alkalmazói befolyást. Nevezetesen, egyre inkább eltértek attól a gyakorlattól, hogy a felső és más vezetőket a szövetkezeten belülről válasszák meg. *A kívülről érkező, magasan képzett alkalmazottak száma egyre növekvő,* és bár kevés gyakorlati tapasztalattal rendelkeznek a szövetkezeti szerveződés tulajdonságairól, viszont tisztában vannak a profit érdekeltség ismérveivel.

A kiskereskedelmi piac szerkezete is drámaian megváltozott: *a kis fűszeres üzleteket nagy bevásárló központok, láncok váltották fel.* Ennek hatására a szövetkezetek teljesítménye és nettó tőkeállománya lecsökkent, és a szövetkezeteket különálló részekre szabdalta, amelyek a profit orientáltság alapján szerveződtek. A diszkont üzletek bevezetése Dániában a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején jól illusztrálja azt, hogy a fogyasztói szövetkezetek mennyire érzékenyek a versenytársak és a technológiai haladás által támasztott versenyre, továbbá, hogy mennyire nehéz szembeszállni a tagoknak a változásokkal. A német ALDI diszkont áruházi csoportnak 1991-re már 3400 üzlete volt Európában és az USA-ban. *Dániában a fogyasztási szövetkezetek kezdetben nem akartak bekapcsolódni, de néhány évvel később meg kellett változtatni elhatározásukat.*

A skandináv fogyasztási szövetkezetek mára már elveszítették tisztán tagi érdekeltségüket. *Igen gyorsan haladnak a profit orientáltság felé,* bár még mindig veszélyes lebegő helyzetben vannak, döntéseik ellentmondásosak és erőforrásaikat nem használják hatékonyan.

A fogyasztói szövetkezetek hanyatlása kimutatható abban is, hogy a célközönség már nem a tagok, hanem a fogyasztók (vásárlók). *Az eredmények értékelésénél a menedzser szempontú értékelés érvényesül.* Például, a profit értékelésénél a befektetett tőke által hozott haszon a mérvadó, akárcsak a korlátozott felelősségű társaságoknál.

### A gazdák szövetkezetei

A gazdálkodók szövetkezetei fontos szerepet játszanak a skandináv országokban a mezőgazdasági termékek piacra juttatásában, feldolgozásában és inputban, és némelyek (pl. a tejtermelés a 90-es évek elején) igen erősen uralják az egyes ágazatokat.

A gazdálkodók szövetkezeteinek átalakulása különbözik a fogyasztási szövetkezetekétől két tekintetben: a mezőgazdasági szövetkezetek a három országban (Dánia, Norvégia, Svédország) nem ugyanabba az irányba, hanem inkább ellentétes irányba fejlődnek; a tagok gazdasági érdekei sokkal erősebben érvényesülnek, mint a fogyasztási szövetkezetekben, különösen az élelmiszer feldolgozók esetében. Sőt, az erős specializálódás miatt a gazdálkodók függősége a szövetkezet gazdasági teljesítményétől egyre jobban nő.

- Svédország és Norvégia védi a hazai piacot, és alig exportál, míg Dánia a megtermelt élelmiszer 2/3-át exportálja, és importál más Európai Uniós tagállamból. Továbbá, Svédországban és Norvégiában szilárd rendszer szabályozza a mezőgazdasági termelést és a termékek marketingjét, míg a dán szabályozási rendszer nem ilyen szigorú. Az átalakulási folyamat országról országra és szektorról szektorra változik, ezért példaként csak két országot (Dánia, Norvégia) és csak egy szektort (tejipar) mutatunk be.

- *Norvégiában* a szabályozási rendszer privilégiumokat, sőt monopol jogokat biztosít a tejszövetkezeteknek, mint például bizonyos területeken a tejtermé-

kekkel való ellátás kizárólagos joga. Ugyanakkor adminisztratív funkciókat is el kell látniuk, így kezdik elveszíteni szövetkezeti jellegüket, tehát nemcsak a tagok érdekében tevékenykednek. Továbbá, a gazdák szövetségei előnyt élveznek a kormánnyal folytatott tárgyalások során is.

• *Dániában* a nemzeti és az Európai Unió szabályozási rendszere érvényesül a tejszövetkezetek működésében, de ez a befolyás enyhébb. Bizonyos adófizetési kedvezményeket élveznek a korlátolt felelősségű társaságokkal ellentétben, de a dán állam nem biztosít számukra monopolhelyzetet, viszont szoros az együttműködés a szövetkezetekkel és a gazdálkodók szövetségeivel

• Az Európai Unió vállalatai és szövetkezetei éles versenyt jelentenek a dán tej-szövetkezeteknek. A szövetkezetek és a vállalatok nagy hatást gyakorolnak egymásra, és úgy tűnik, hogy *a nem szövetkezeti alapokon szerveződött vállalatok befolyása egyre nő a piaci mechanizmusok érvényesülése és a technológiai fejlődés következtében.* Ezt a jelenséget mutatja a dán tejszövetkezetek reagálása az Európában kibontakozott élelmiszeripari koncentrációra a nyolcvanas és a kilencvenes években. Ahhoz, hogy a kihívásnak eleget tegyenek, arra törekedtek, hogy más országokban is termeljenek, ami jelentős tőkebefektetést igényelt. Az MDF Foods, a legnagyobb dán tejszövetkezet egy leányvállalatot alapított egy nem mezőgazdasági befektető segítségével, a MDF Foods International céget. *A hagyományos szövetkezeti modell így összeomlott; más befektetők érdekei érvényesülnek, külföldi terméket dolgoznak fel és a külföldi termelők a szervezetnek nem lehetnek tagjai.* Hosszabb távon valószínűleg erőeltolódás lép majd fel a két cég, a tagok és a befektetők között.

• A fogyasztási szövetkezetekhez hasonlóan a nagyüzemi regionális, vagy országos tejszövetkezetek kialakulása magasan képzett szakemberek számának gyarapodását eredményezte, akik hajlamosak a profit orientáltság elvét alkalmazni a szövetkezeti elvek helyett. Ennek ellenére, a tagok még mindig érdekeltek, van beleszólásuk a szövetkezet ügyeibe. Mind a két országban a szövetkezeti intézményi keretek hatékonyabban működnek a tejszövetkezetnél, mint a fogyasztási szövetkezetekben.

• Norvégiában a gazdálkodó szövetségek dominanciája, illetve ezek szoros együttműködése az állammal, és a közintézményeknek végzett adminisztratív munka csökkentették a szövetkezeti jelleget. A magánvállalatok által támasztott erősödő verseny jelenti a legnagyobb kihívást a norvégiai tejszövetkezetekre.

*Összefoglalóan* elmondható, hogy az utóbbi évtizedekben teljes vagy részleges átalakulás következett be a skandináv szövetkezetek szervezeti formájában, vagy más szervezeti formát, vagy kevert (hibrid) formát öltve. Sok okot sorakoztathatunk fel: néhány szövetkezet szervezeti változtatást hajtott végre direkt környezeti hatásokra reagálva, másik a hosszú idő óta fennálló belső vagy külső nyomásra alakította át szervezetét. Ezek a változtatások alááshatják a tagok ellenőrzési funkcióját és az egyik fő szövetkezeti elv betartását, a tagok érdekeinek kielégítését. A piaci és az állami nyomás egyre növekszik – ugyanakkor a tagok ellenőrző funkciója egyre gyengébb lesz. Átalakulásra különösen ott kerül sor, ahol az erős környezeti hatások a szövetkezet gyenge érdekképviseletével, belső identitásával párosulnak.

## 5. A SZÖVETKEZETEK PIAC-KOORDINÁLÓ SZEREPE

*Petri Ollila* a skandináv szövetkezeteket *piac-koordinációs* intézményi szerepükben vizsgálta, és megállapította, hogy a szövetkezetek jelentős szerepet

játszottak és ma is fontosak. Számos mezőgazdasági ágazatban még mindig erősen dominálnak. Ugyanakkor, *a szövetkezetek méretben növekednek, egymással szövetkeznek, és konglomerátumokat hoznak létre. Néhányan multinacionális formát öltenek és az eredeti szövetkezeti szervezeti forma elhalványul.* A modern piacgazdaságban a szövetkezeti formát gyakran régimódinak tartják. Finnországban és Svédországban a szövetkezetek részvénytársaságokká történő átalakulását szorgalmazzák. A fejlődésnek ez az iránya magyarázatul szolgálhat arra, hogy a szövetkezetek miért csak a piac egy bizonyos fejlődési fázisára alkalmasak. Bár a szövetkezetek piackoordináló szerepének tényleges haszna még nem ismert teljesen. /9/

Az *intézményi közgazdaságtan* fejlődése lehetővé teszi a szövetkezetek vizsgálatát ebből a szempontból. A neoklasszikus elmélet feltételezései szerint *a szövetkezetek szerepe piaci koordinátorként elenyésző*, mivel nem termelnek hasznot, összehasonlítva például a befektetők által alapított intézményekkel. Ugyancsak ezen elmélet szerint, a koordináció felvetése irreleváns, és nincs szükség a befektetés (szervezet) átalakítására (nincs költségvonzata), mivel a szervezet maga irányítja az erőforrások optimális kihasználását. Ellenben, a koordináció azonnal gondot okoz, mihelyt a környezet és a résztvevők megbízhatatlanná válnak, esetleg megszegik ígéretüket, vagy ha feltételezzük, hogy egy bizonyos célú befektetés másfajta tevékenységgé nem alakítható át.

A szövetkezetek létezésének *gazdasági okait kutatva megállapítható, hogy az összköltségen belül a termelési költségek mellett a tranzakciós költségek kerülnek előtérbe*, továbbá a szereplők és az áruk közötti kapcsolatok helyett a szereplők közötti kapcsolatokat célszerű megvizsgálni.

A szövetkezeti elvek közül a következő három elv a legfontosabb:

- a nyílt és önkéntes tagság,
- a haszonnak (megtermelt feleslegnek) az igénybevett szolgáltatások arányában történő elosztása,
- és a tagokból álló irányító testület, amelyet a közösen elfogadott szabályok alapján választanak.

A korszerű gazdaságban, még egy egyszerű termék létrehozása és terjesztése is számos erőforrás igénybevételének és számos szereplő tevékenységének az eredménye, melyek eltérő helyeken hosszabb időt is igénybe vehetnek. Ahhoz például, hogy egy zsák krumpli a megfelelő időben és a megfelelő helyen jusson el a vevőhöz, több száz szereplőnek kell a folyamatban részt venni hosszabb időn keresztül. A következő kérdés merül fel: hogyan koordinálhatók ezen szereplők döntései és cselekedetei?

A koordináció kérdésére adott hagyományos válasz a következő: a profit maximálása a marginális költségek marginális bevétellel történő kiegyenlítése által. Ez a szabály az erőforrások maximális kihasználását feltételezi, abban az esetben, ha a marginális költségek és a bevétel megegyeznek a várttal, és nincsen bizonytalansági tényező.

A kizárólag ármechanizmusra támaszkodó koordinációs problémák kialakulásában döntő szerepe van a bizonytalanságnak. Az élelmiszeriparban a bizonytalansági tényezők sokkal szélesebb körben fordulnak elő, mint más iparágakban. Az időjárási tényezők, váratlan biológiai folyamatok (pl. termékromlás), a rendszer atomisztikus jellege, különösen a nyersanyagtermelésben még fokozzák a gazdasági koordináció során jelentkező problémákat.

Bizonyára ezek az okok is hozzájárulnak, ahhoz, amiért nem alkalmazzák sok mezőgazdasági területen a „tiszta" piaci módszereket. Ugyanakkor, a szö-

vetkezetek a mezőgazdaság számos ágazatában domináns szerepet játszanak. Feltételezhető, hogy bizonyos szituációkban a szövetkezetek tulajdonságai jobban illeszkednek a csere folyamatába. Néhány szakértő a szövetkezetek jelenlétét a sikertelen koordinációk piaci tévedésként való elkönyvelésével magyarázza.

A gazdasági koordináció problémáját az árú kínálatának és keresletének összehangolásából – a termék gyártásának és forgalmazásának minden szintjén – adódó sikertelenségek okozzák. *Coase* szerint a gazdasági koordináció problémáját az árrendszer alkalmazása költségeként (később tranzakciós költségként) lehet értelmezni. /3/ *Williamson (1979, 1985)* jelentősen továbbfejlesztette ezt az elméletet: ő a termelési-forgalmazási folyamatot technikailag elválaszthatatlannak ítélte. /16, 17/

*A tranzakció lebonyolítására a piac bizonyul a leghatékonyabbnak, ha nem lépnek fel a helyzetet torzító tényezők.* Ez utóbbi esetben a bürokrácia felé való elmozdulás figyelhető meg. Ekkor a helyzet bizonytalansága és bonyolultsága megköveteli a különálló folyamatok tervezés segítségével történő összekapcsolását, koordinálását.

*A szövetkezet a tranzakció és koordináció egy speciális formája. A szövetkezet tagjai* (akik elvben birtokolják is) az integrációhoz hasonlítható kapcsolatban vannak a szövetkezettel. A szövetkezetnek ezért kötelességei vannak tagjai felé, de a szövetkezet nem gyakorol hatalmat felettük.

A szövetkezet tagjait képező egyes tulajdonosok (cégek) függetlenek a tulajdonlásban, haszonszerzésben, cselekedeteikben, kivéve, ha külön meg nem állapodtak a közös lépésekről. A szövetkezet és a tagok közötti együttműködés (tranzakció) a szövetkezeten belül történik, a költségek a szövetkezeten belül oszlanak meg (internalizálás), de a tagok piaci tranzakciókat is végezhetnek. Ez adja meg *a szövetkezet, mint koordináló intézmény kettős karakterét: integrál, és ugyanakkor függetlenséget is biztosít.* A szövetkezet tehát olyan szervezet, ahol a tranzakció a tagok és a szervezet közötti kereteken belül folyik. A tagok azonban függetlenek egymástól. Ezért lehetséges, hogy a szövetkezet csökkentse a tranzakciós költséget és a bizonytalanságot, és ugyanakkor vállalkozási ösztönzőket is serkentsen a piaci mechanizmusokon keresztül.

A végső (gazdasági) eredményt a folyamat(ok) végén osztják el a tagok között, ami a lehetséges kockázatok tényleges elosztását is jelenti a szövetkezet használói számára, természetesen a használat mértékében.

*A szövetkezet egyfajta biztosításként is működhet a tagok érdekében.* Például, ha az alkatrész szervizelés hétvégi költségeit csak azok viselnék, akiknek kombájnuk van, akkor ez számukra túl költséges lenne, és nem tudnák igénybe venni. Ha viszont ez a költség a szövetkezet összes költségének részeként a tagok között elosztásra kerül, akkor mindenki kedvező áron juthat hozzá a szolgáltatáshoz.

Napjaink fejlett információs technológiája jelentősen csökkentette a bizonytalansági tényezők költségeit. De sok fejlődő ország és a korábbi kelet-európai országok gazdaságában az információ magas költsége az egyik fő akadálya a fejlődésnek. *A szövetkezetek csökkenthetik az információk megszerzésének költségeit,* ha bizonyos dolgozóik a közös hasznú információk megszerzésére specializálódnak.

Sok mezőgazdasági termék termelési ciklusa során gyakori tranzakcióra van szükség. Egy tejtermelőnek, vagy egy zöldségtermelőnek a termékek piacravitele és árulása – egy héten többször is – meglehetősen sok munkaidőt igényel.

A közvetítőkkel szerződést kell kötnie azért, hogy a tranzakciós költségeket és a tranzakciók számát csökkentse. Ugyanakkor, a közvetítők érvényesíthetik fölényüket, és monopolhelyzetbe juthatnak. *A szövetkezeti forma megakadályozhatja ennek a helyzetnek a kialakulását, mivel lehetőséget nyújt arra, hogy tagjai megkapják a megfelelő információkat árakra, piacokra stb. vonatkozólag.*

A szövetkezethez való hűség kérdését vizsgálva a következő állapítható meg: *a szövetkezeti tagoktól nagyobb fokú elkötelezettség várható, mint más vállalatok dolgozóitól.* Ez a tény *a szövetkezeteket ellenállóbbá teheti a nehézségekkel szemben rövidtávon,* de a jövőre vonatkozó döntésekben is (például: mennyit és mit termeljenek) közösen vehetnek részt.

*A nyitott tagság szövetkezeti elve hatékony eszköz bizonyos külső negatív hatások (externáliák) megelőzésére.* Például, feltételezzük, hogy jobb minőségű sajt termelése érdekében fontos a tejtermelők továbbképzése a lehető legjobb minőségű tej termelésére. Ha valamilyen befektető cég finanszírozza a képzést, lehet, hogy a termelők a tréning után más versenytárs cégnek adják el a tejet, kárt okozva ezzel a befektetőnek. Ha a szövetkezet finanszírozza a képzést az ilyenfajta opportunista viselkedés nem valószínű, több okból is:

- a jobb minőségű sajt eladásából származó profit kollektíven a szövetkezetet illeti;
- a képzési díjnál magasabb tétel megfizetésére kötelezhető a kilépő, mivel az ő haszna is nőtt a minőség javulásával;
- a lojalitás a szövetkezet felé nagyobb, mint más vállalatok esetében.

*A szövetkezetek két elve, a nyitott tagság és a közös tevékenység valószínűleg hozzájárulnak a piaci tévedések korrigálásához (Rhodes, 1985).* A kollektív tevékenységek segítségével a kisebb termelők is gazdaságosak és piacképesek. A gazdaságosságot a közös termelés, közös vásárlás, információs rendszerek megosztása, közös marketing szakemberek alkalmazása stb. biztosítja. A kistermelők számára a piacképességet a nagyvállalatokkal szembeni egyezkedésben szintén a szövetkezet biztosítja. /10/

A szövetkezetek képesek környezetüket alakítani oly módon, hogy bizonyos gazdasági tényezőket internalizálnak. Sok vállalat alapít leányvállalatot mezőgazdasági jellegű területeken, ahol munkalehetőséget ad az ott lakóknak. A menedzsment és más munkások kívülről, máshonnan érkeznek. Itt letelepednek, házakat építenek stb. Ha a gazdasági körülmények kedvezőtlenül alakulnak, a cég bezárhat, és a cég számára a távozás költsége csak a menedzsment és gépállomány elköltöztetése. A vállalat megszűnésével a körzet depresszióssá válhat, a keletkezett munkanélküliség kezelése pedig pótlólagos költséget (externális költséget) okoz az önkormányzatnak. Az ott lakók ingatlanjai (lakóház, föld) leértékelődhetnek, aminek a jóléti hatása ugyancsak negatív. A szövetkezeti forma képes internalizálni ezeket az externális hatásokat a tulajdonviszonyok révén (Coase tétel), ami a termelő egység fennmaradását eredményezheti.

## FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Bager, T. (1994): The transformation of farmer and consumer cooperatives in Scandinavian countries – (2) Bager, T. – Michelsen, J. (szerk.) (1994): The dynamics

of cooperatives: Lessons from Scandinavia. Annals of Public and Cooperative Economics, DeBoeck Université, Belgium – (3) Coase, R. H. (1937): The Nature of the Firm. Economica – (4) Gui, B. (1991): The economic rationale for the third sector, non-profit and other noncapitalist organisations. Annals of Public and Cooperative Economics,1991/4 – (5) Ilmonen, K. (1989): The end of cooperative movement? Ociological Essays on Cooperative Affiliation and Morality. Research report 42, Helsinki – (6) Jobring, O. (1989): Cooperative movement. Kooperativa Institutet, Kaallered – (7) Klausen, K. K. (1989): The third sector. Jurist- og Oekonomforbundet, Koebenhavn – (8) Michelsen, J. (1994): The rationales of cooperative organisations. Some suggestions from Scandinavia – (9) Ollila, P. (1994): Farmers' co-operatives as market coordinating institutions – (10) Rhodes, V. J. (1985): Market failure and the role of farmer cooperatives. Farmer cooperatives for the future. NCR,140, West Lafayette, Indiana – (11) Sozánszki G. (2000): Szövetkezetek a változó világban. Szövetkezés, 2000/1-2 – (12) Szűcs I. (szerk.) (2003): A magyar mezőgazdaság nemzetközi versenyképessége. Birtokviszonyok és a mérethatékonyság. NKFP-2001/4/32, SZIE Gödöllő, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar – (13) Vas, J. (2002): The changing role of agricultural cooperatives in integrating activities. SZIE Gyöngyös, Gazdálkodási- és Mezőgazdasági Főiskolai Kar, Konferencia kiadvány – (14) Vas, J. (2003): The competitiveness of production co-operatives in Central and Eastern European countries. Annals of the Polish Association of Agricutural and Agribusiness Economists, Vol. V, No.6. – (15) Vas, J. – Joború, M. – Fekete-Farkas, M. (2001): The role of co-operatives in agricultural marketing and finance. Universitatii de Stiente Agricole, Cluj-Napoca. Vol. 55-56. – (16) Williamson, O. E. (1979): Transaction-cost economies: The journal of Law and Economics. Vol. XXII (2) – (17) Williamson, O. E. (1985): The economic institutions of capitalism. New York – (18) National coop organisations and personal communication from Seppo Honkanen, Institute for Co-operative Studies, Univ. of Helsinki, and Stefan Svensson, HSB (housing cooperative), Stockholm, 1991-92)

## COOPERATIVES IN SCANDINAVIAN COUNTRIES

By:
VAS, JUDIT – FARKASNÉ FEKETE, MÁRIA – SZŰCS, ISTVÁN

**With respect to the future of cooperatives, the agricultural policies of the European Union lay out the course of development, which is directed at realizing agricultural and regional policies, the development of small and medium sized enterprises as well as realizing employment and social policies. Cooperatives are also required in a fully developed market economy, because they can help to realize agricultural policies with success and they can compete effectively with large multinational companies.**